

Sección de Lingua / Seminario de Sociolingüística

Lingua e sociedade en Galicia

Resumo de resultados 1992 - 2016

REAL ACADEMIA GALEGA

Este traballo inscríbese nunha liña de investigación emprendida pola Sección de Lingua do Consello da Cultura Galega (CCG) en colaboración co Seminario de Sociolingüística da RAG, que cristalizou na publicación *A sociedade galega e o idioma. A evolución sociolingüística de Galicia (1992-2003)*. Posteriormente o Observatorio da Cultura Galega do CCG actualizou este traballo co estudo *O idioma galego na sociedade. A evolución sociolingüística 1992-2008*. Ambos os dous traballos utilizan como punto de partida as bases de datos do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* de 1992 (MSG-1992) do Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega e constrúen a serie temporal co 'Módulo de coñecemento e uso do galego' de periodicidade quinquenal incluído na *Enquisa estrutural a fogares* do Instituto Galego de Estatística (IGE).

A presente publicación é un resumo e unha actualización de resultados do último traballo publicado polo Seminario de Sociolingüística da RAG que leva por título *Lingua e Sociedade. A evolución sociolingüística 1992-2013* (dispoñible en <https://academia.gal/documents/10157/704901/Lingua+e+sociedade+WEB.pdf>). Para este documento eliminouse toda referencia bibliográfica do texto co fin de facilitar a súa lectura. Pódese consultar a bibliografía utilizada acudindo ao traballo orixinal.

Edita:
Real Academia Galega

Depósito legal: C 274-2018

© Henrique Monteagudo
© Xaquín Loredó
© Martín Vázquez
© Real Academia Galega

Impresión:
Lugami Artes Gráficas
Infesta, 96
15319 Betanzos
Tlf. 981 774 171
lugami@lugami.com

**REAL
ACADEMIA
GALEGA**

**Deputación
DA CORUÑA**

Introdución

A “situación sociolingüística” dun idioma constitúe unha realidade dinámica e extremadamente complexa. Nin as dimensións máis relevantes nin os factores con maior peso son sempre doados de identificar, cuantificar e valorar. Para entender unha realidade tan viva e tan difícil de asir cómpre combinar distintos enfoques buscando a colaboración entre especialistas de distintas disciplinas. Isto é o que tentamos levar a cabo mediante a constitución dun grupo de traballo interdisciplinario creado no seo do Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega. Froito dese esforzo é este traballo, que ten como obxectivo presentar unha breve visión panorámica da situación social da lingua galega utilizando un enfoque demolingüístico, co obxectivo de identificar as tendencias que marcan a súa evolución desde a década dos noventa ata o 2016.

As principais enquisas demolingüísticas elaboradas en Galicia nos últimos anos reflicten un aparente paradoxo: por unha banda, unha mellora das competencias bilingües e, pola outra, unha ruptura da transmisión interxeracional e uns usos decrecentes do galego por parte da poboación máis nova, especialmente en contextos urbanos e periurbanos. Ademais, os estudos recentes mostran que factores como a emigración do rural ao urbano, os procesos de urbanización e industrialización, a presión do sistema educativo e dos medios de comunicación, en definitiva, a asociación excluínte da competencia e o uso do castelán coa educación e o progreso social, ademais do peso de arraigados preconceptos contra o galego, están nas raíces do proceso de substitución do idioma propio do país polo castelán.

A nosa ética profesional, na liña da acción continuada da Real Academia Galega canto entidade legalmente encargada da defensa e ilustración da lingua galega, obríganos a lanzar a voz de alerta, unha voz que se quere alentadora, pero que non pode deixar de expresarse en tons de alarma. Non pretendemos alimentar un discurso pesimista sobre o futuro do galego, pero non podemos deixar de sinalar os riscos que corre o noso idioma, e xa que logo sentímonos obrigados a apelar ao conxunto da sociedade e en especial aos seus líderes políticos, económicos e sociais: para garantirmos ese futuro cómpre recoñecer as dificultades do presente e superar os erros do pasado, pero sobre todo é imprescindible un compromiso sincero, unha acción eficaz e iniciativas máis ambiciosas por parte do goberno e do conxunto das institucións galegas e dos distintos axentes sociais. A eles en particular, e ao público en xeral, interpela o traballo que presentamos.

Henrique Monteagudo

A sociedade galega

Nas últimas décadas a sociedade galega experimentou tres procesos que alteraron a súa orde sociolingüística: desruralización, terciarización e avellentamento

Durante a segunda metade do século pasado e a primeira década do século en curso, Galicia sufriu un proceso de transformación importante para converterse nunha sociedade urbana e terciarizada homologable ás sociedades europeas da súa contorna. A Galicia da metade do século XX caracterizábase por unha elevada proporción de poboación rural ocupada no sector primario, que preservaba un alto grao de utilización do galego oral. Este nicho ecolóxico foi esmorecendo desde a década dos sesenta ata a actualidade. Entrementres, a poboación galega foise concentrando nunha franxa urbana occidental e, en menor medida, nas dúas cidades do interior, Ourense e Lugo. O carácter recesivo da demografía dos núcleos de menor poboación implica que a tendencia cara á desgaleguización continúa. As proxeccións demográficas móstrannos que, a curto e medio prazo, a dualidade entre a Galicia occidental e a costeira e a Galicia oriental e a do interior se marcarán con trazos máis grosos, cun maior adensamento e concentración dos colectivos demográficos máis novos na primeira en detrimento da segunda, onde o proceso de avellentamento será moi acusado.

Ademais, nestes últimos anos estase a producir un cambio importante na estrutura da demografía urbana galega. Comezaron movementos de poboación que van dos centros urbanos cara ás periferias, de xeito que as cidades evolucionaron de núcleos urbanos illados a áreas metropolitanas conectadas por fluxos laborais. O certo é que aínda se descoñece o impacto sociolingüístico destas transformacións, especialmente no referido ás transformacións das periferias das cidades en áreas periurbanas. Na figura 1 vese a evolución demográfica positiva cara ao eixe atlántico, especialmente nas áreas urbanas de Vigo, A Coruña e Santiago. A maiores, percíbese o desenvolvemento dos concellos periurbanos durante estes últimos anos, cunha evolución porcentual que supera nalgún caso as cidades ás que estes concellos están asociados.

En paralelo a estes movementos, Galicia está asistindo tamén a un proceso de declive demográfico. En realidade, a poboación residente permaneceu relativamente estable, arredor de 2.800.000 persoas. Porén, se comparamos a nosa poboación coa de hai unhas décadas ou coa pirámide de poboación española, obsérvase que Galicia está fortemente avellentada. Valla como exemplo a situación no inicio da Autonomía, en 1985, cando os menores de 16 anos duplicaban os maiores de 65, en contraposición á situación actual, tres décadas despois, onde a situación é case a inversa (Figura 2). Neste proceso de avellentamento partillamos tendencias coa nosa contorna, como a baixa fecundidade, pero diverxemos en aspectos coma o escaso dinamismo económico ou o comportamento migratorio. A capacidade de atracción de inmigrantes no caso galego foi escasa, excepto nos anos centrais da primeira década do século XXI.

Figura 1
Evolución demográfica
dos concellos de Galicia. 2000-2013. %

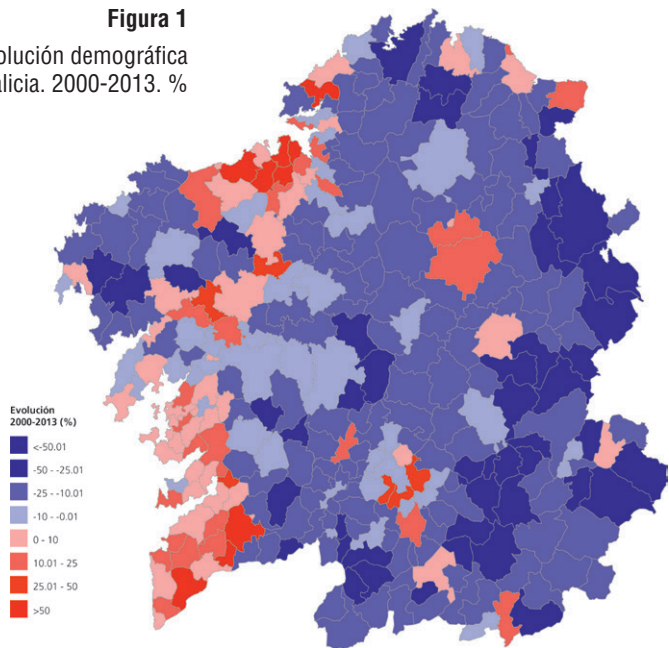
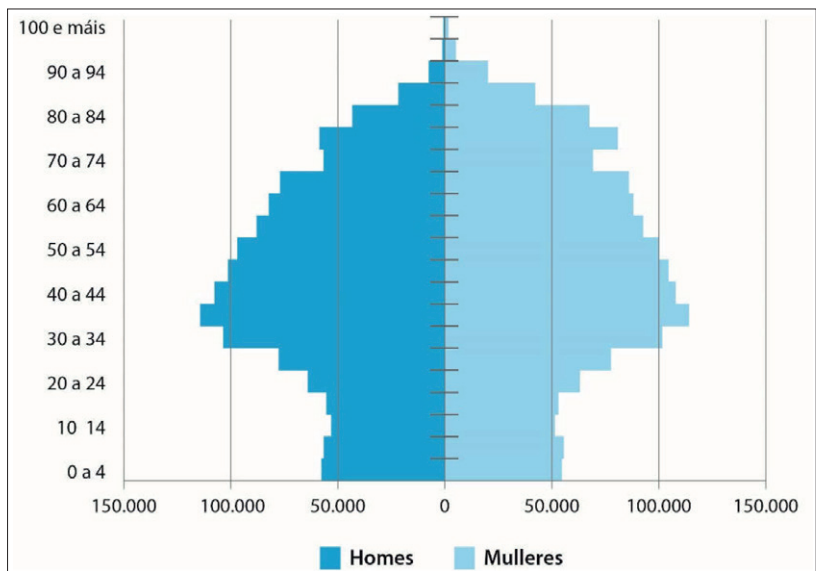

Figura 2
Pirámide de poboación de Galicia. 2013. %

En definitiva, a sociedade galega dos anos cincuenta preservou unha alta utilización do uso oral do galego no ámbito rural. A partir desta década obsérvase como a caída da lingua galega corre parella á desaparición do mundo rural e mariñeiro, que constituía o ámbito principal da súa reprodución. Esta dinámica opera con certo retardo, dado que as xeracións socializadas nunha determinada lingua tenden a seguir utilizándoa como lingua de relación, pero deixan de transmitirllela ás xeracións seguintes, de maneira que se produce a ruptura da transmisión lingüística interxeracional. A relación entre o proceso de modernización e urbanización e a súa incidencia na substitución do galego polo castelán é moi visible desde os primeiros traballos demolingüísticos. Nas seguintes liñas exploraremos como estas modificacións da sociedade galega foron afectando aos indicadores máis importantes da demolingüística.

As competencias lingüísticas

A sociedade galega viviu durante o último cuarto de século XX e principios do XXI unha complexa transformación social: modernizándose e urbanizándose ao tempo que a pirámide da poboación reflectía un proceso de avellentamento da poboación. A demora deste cambio provocou que o proceso de substitución lingüística fose excepcionalmente lento, feito observable nos indicadores relacionados coa demografía lingüística, relativamente positivos para o galego (i.e. lingua inicial, lingua habitual, competencias lingüísticas en galego).

Desde a aprobación do Estatuto de Autonomía (1981) e despois da Lei de Normalización Lingüística (1983), a xestión da política lingüística no noso país formulouse desde unha concepción arriba-abaixo caracterizada polo seu perfil extensivo –co que isto comporta de feble acción institucional e apelación ao voluntarismo dos axentes sociais– e pola evitación dos conflitos. Sucintamente, os obxectivos da política lingüística institucional estaban centrados na ampliación das competencias lingüísticas, na tentativa de aumentar os usos sociais formais e na mellora das actitudes lingüísticas mediante actividades de sensibilización, formación e información, accións que obtiveron un relativo éxito “na adquisición de competencias, pero non tanto na normalización do uso social do galego”.

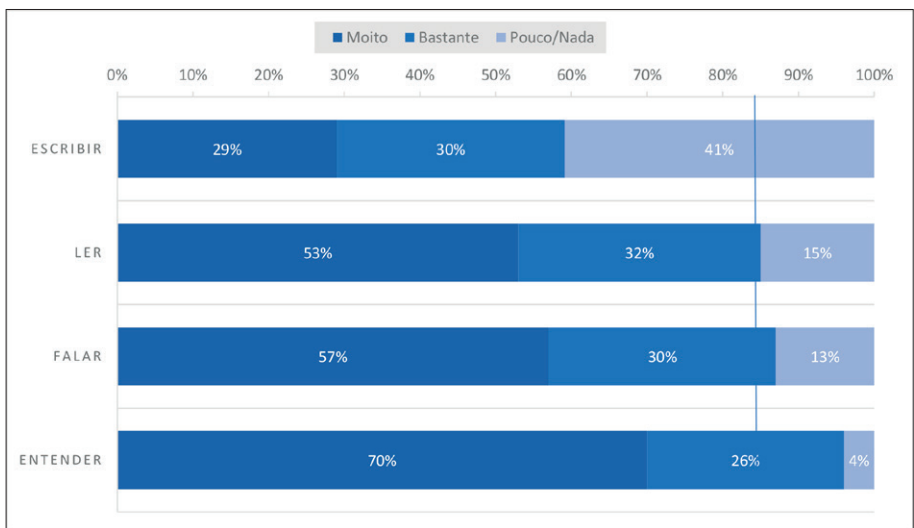
Este modelo de política lingüística de “baixa intensidade” pode resultar axeitado para situacións onde a finalidade sexa o mantemento lingüístico; porén, semella insuficiente para reverter, ou ao menos frear, procesos de substitución, que obrigan a confrontar aspectos tan complexos como a transmisión lingüística, os usos lingüísticos no urbano e nos máis novos, así como as “actitudes lingüísticas implícitas”, que, a diferenza das “explícitas”, semella que non se foron modificando cos anos. Iso si, a política lingüística desenvolvida en Galicia e a maior presenza do galego no ensino e na vida pública fixo que as percepcións das competencias lingüísticas dos galegos e galegas evolucionasen positivamente.

Galicia, unha sociedade bilingüe

A evolución do bilingüismo en Galicia foi parella ao paso dunha situación de censura e represión da lingua galega á súa institucionalización. Así, coa cobertura primeiro do Estatuto de Autonomía e despois da Lei de Normalización Lingüística, a lingua galega entrou nun proceso de recoñecemento e promoción caracterizado por unha política lingüística institucional centrada no contexto escolar e na mellora das competencias lingüísticas. Á altura de 2013, os galegos e galegas a partir dos cinco anos declaran ter un nivel de comprensión oral practicamente total e nove de cada dez considéranse capaces de falalo. Os datos son ben diferentes cando falamos das actividades lectora ou escrita, tendo en conta que: a) este tipo de actividades se aprendían e se aprenden fundamentalmente na escola; b) a obrigatoriedade dos estudos primarios é un feito histórico relativamente recente coa aplicación da Lei Xeral de Educación en 1970 do que moitas persoas en Galicia non gozaron; c) o galego introdúcese relativamente tarde no sistema educativo. Por tanto, que oito de cada dez persoas sexan capaces de ler e seis de cada dez de escribir en galego é unha boa nova (Figura 3). Tamén melloraron as competencias lectoescritas en castelán grazas a un ensino público e obrigatorio.

Figura 3

Competencias lingüísticas autopercebidas do galego por actividades da lingua. Poboación de 5 ou máis anos. 2013 %

As competencias escritas veñen mellorando desde os noventa

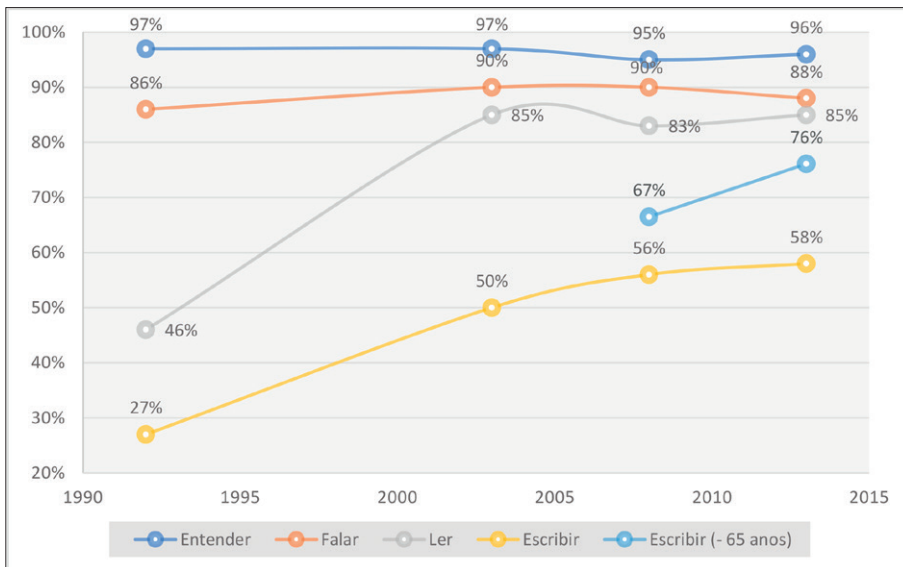
Desde os anos noventa a porcentaxe de persoas con capacidade para poder escribir en galego aumenta máis de 30 puntos, mentres a porcentaxe de persoas que se senten capaces de falalo se mantén en nove de cada dez. A pesar de seren datos declarados polos informantes e, por tanto, menos fiables ca unha avaliación externa, as cifras non deixan lugar a dúbida sobre o desenvolvemento positivo das competencias escritas dos galegos e galegas, e ata se pode inferir que existe unha evolución positiva xeral das competencias plurilingües, especialmente en galego e, en menor medida, no resto de linguas. De feito, os resultados do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* de 2004, o único que recollía datos de galego, castelán e outras linguas, sinalaba o efecto positivo da idade en Galicia no aumento das competencias plurilingües.

Os datos máis recentes sobre a competencia en galego, extraídos das enquisas de intención de voto realizadas polo CIS, indican que as destrezas orais se manteñen nos niveis máis altos, 9 de cada 10 en expresión oral, mentres que a evolución positiva da expresión escrita mingua (Figura 4). Estes resultados poderían estar indicando un retroceso do impacto do modelo lingüístico na adquisición das competencias máis formais ou/e o efecto do avellentamento da poboación que incide na velocidade das transformacións.

A familia mantense como estrutura principal de aprendizaxe lingüística do galego oral (2003: 83%; 2013: 82%) aínda que na sociedade actual os contextos de aprendizaxe van diversificándose e cada vez cobran máis importancia outras axencias como a escola (43%), as amizades (30%) ou o traballo (14%). Como veremos cos

Figura 4

Evolución das competencias lingüísticas en galego desde 2003 a 2016. Poboación de 18 ou máis anos. %

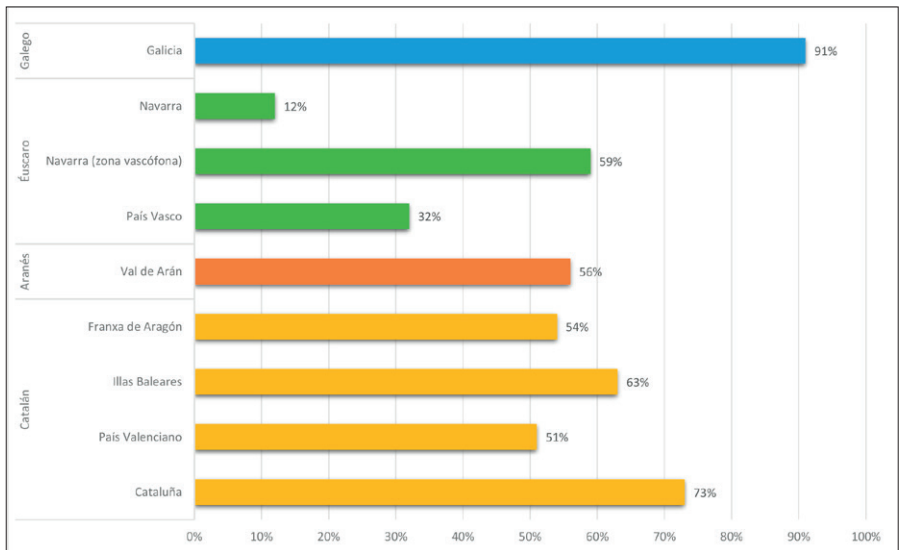

datos de reprodución lingüística, o ámbito familiar, que non é alleo aos cambios da sociedade onde se desenvolve, está sufrindo unha serie de transformacións que á súa vez provocan unha serie de delegacións de funcións que afectan aos procesos de adquisición lingüística.

As altas competencias lingüísticas seguen a ser un dos datos máis positivos da situación, que se ve favorecida pola proximidade entre as linguas e a gran presenza do galego na sociedade. O certo é que Galicia se pode considerar como unha sociedade bilingüe, especialmente cando se compara con outras linguas do Estado: o galego ocupa unha posición vantaxosa, incluso en relación co catalán, o aranés ou o vasco.

Figura 5

Capacidade para falar nas linguas propias de cada territorio. Fonte: Datos do Censo de 2011. %

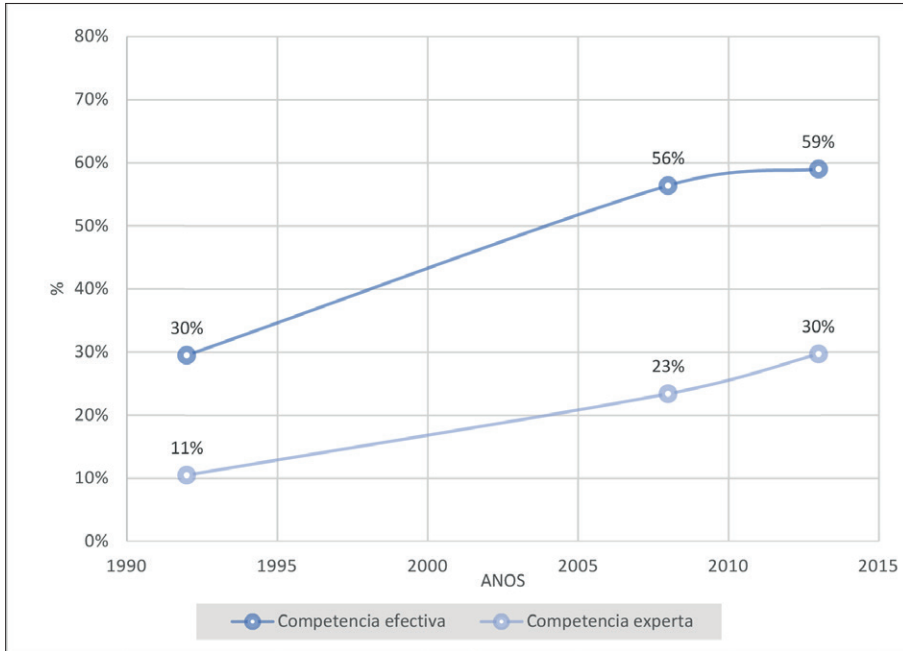

A maioría das persoas que falan unicamente en castelán teñen a capacidade efectiva para falar en galego. Os “falantes potenciais” perfilanse como un nicho de intervención lingüística

Para falar un idioma cómpre que se dea unha conxunción de factores. Así, hai que ter a competencia para falar esa lingua, a motivación e a oportunidade de facelo. Dentro desta conxunción de elementos existen varios perfís lingüísticos, entre todos eles o de “falantes potenciais” está acadando bastante importancia nestes últimos anos no contexto galego. Este grupo está caracterizado por aquelas persoas que tendo a competencia suficiente para falar en galego utilizan o castelán. Os resultados indican que este perfil lingüístico está aumentando moi rapidamente nas dúas últimas décadas.

Figura 6

Evolución de monolingües en castelán con capacidade suficiente e plena (declaradas) para falar en galego (falantes potenciais). Galegos de 15 ou máis anos. 1992-2013. %

En definitiva, os resultados numéricos son que case un 60% de monolingües habituais en castelán declaran ter unha competencia suficiente (bastante ou moita) para falar en galego, é dicir, poden falar en galego sen dificultade (Figura 6). Este grupo de “falantes potenciais” refírese a persoas con suficiente competencia lingüística que necesitan da motivación e do contexto idóneo para expresarse en galego de forma máis ou menos puntual ata, incluso, poder chegar a dar o paso e cambiar de lingua. Este é un claro efecto da socialización secundaria (escola) sobre as competencias na lingua minorizada.

Aínda máis, a metade dos castelanfalantes declaran ter unha competencia plena, isto é, autocategorízanse na máxima puntuación da escala en todas as destrezas lingüísticas. Nunha visión diacrónica podemos observar como este perfil case chega a triplicarse desde os 90. Semella, pois, que o contexto actual promove este tipo de situacións máis que durante aqueles anos. Basicamente, o punto de partida é un número máis grande de castelanfalantes e un contexto social diferente, tras décadas de normalización lingüística. Como dixemos, resaltamos este perfil dado que nos parece de especial interese como obxecto de intervención para a planificación lingüística.

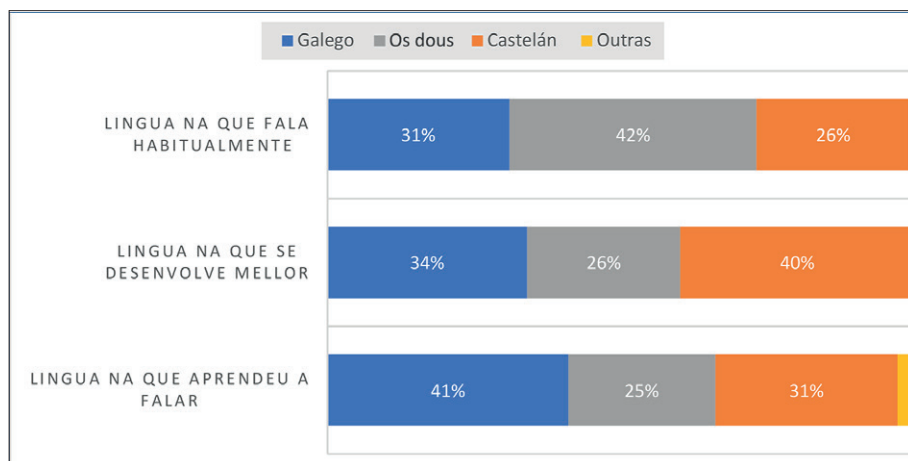
Lingua de aprendizaxe e práctica lingüística

A fortaleza demográfica do idioma galego

Os datos demolingüísticos da última enquisa realizada en Galicia seguen reflectindo unha situación onde a lingua galega posúe unha gran vitalidade demográfica. Dous terzos da poboación galega aprenderon a falar en galego, algúns unicamente en galego (41%) e outros en galego e castelán (25%). Con todo, esta situación é menos favorable cando se compara tanto coa lingua en que declaran desenvolverse mellor, onde se observa a preferencia da maioría polo castelán, coma coa lingua habitual, ítem que mostra como a maioría tamén se decanta cara ao bilingüismo (Figura 7).

Figura 7

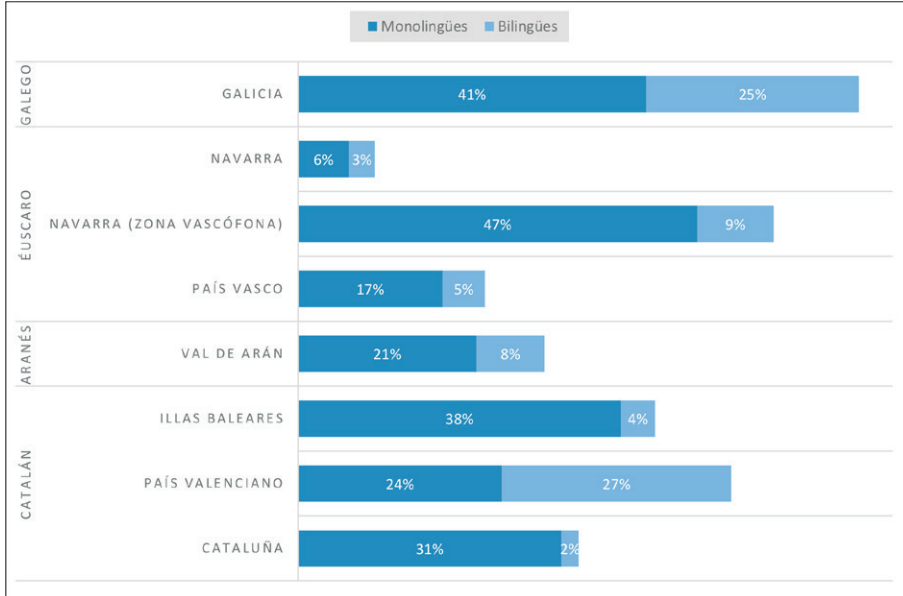
Lingua inicial, lingua na que se desenvolve mellor e lingua habitual. 2013. %

Na busca dunha visión en perspectiva da situación da lingua galega, comparamos os resultados con outras linguas de España. Os resultados xerais presentan unha situación positiva para a lingua galega, con similitudes con outras realidades sociolingüísticas, como unha gran masa de monolingües iniciais en galego, á altura da Navarra vascofalante, mais tamén unha masa importante de bilingües iniciais, comparable ao País Valenciano (Figura 8).

Figura 8

Persoas con idioma inicial galego, éuscaro, aranés e catalán. 2011 %

A través da “Encuesta sobre la participación de la Población Adulta en las Actividades de Aprendizaje” (EADA) podemos observar a distribución das linguas de España: o castelán é a lingua inicial do 90% das persoas residentes no Estado español, mentres que o catalán estricto é a do 11%, e a súa variedade valenciana, do 4% (Figura 9). Centrándonos no galego, obsérvase que este ten unha gran presenza, xa que o 6% das persoas entre 18 e 64 anos declaran telo como lingua inicial. A maiores, os datos revelan a importancia do galego fóra do territorio administrativo de Galicia, xa que este está distribuído por todo o territorio español (Figura 10). Deste xeito, dunha banda, podemos sinalar o País Vasco, Madrid e Cataluña, por orde de importancia, como comunidades receptoras de sucesivas vagas de migración galega, nas que entre un 1% e un 2% dos seus habitantes declaran ter como lingua inicial o galego. Doutra banda, podemos sinalar as comunidades administrativamente limítrofes con Galicia, como Asturias e Castela e León cun maior peso ca as anteriores, entre un 2% e un 3%.

Figura 9

Linguas iniciais máis frecuentes en España.

Persoas entre 18 e 64 anos. 2016. %

Conforme a fonte utilizada, ofrécese separados os datos referentes ao catalán de Cataluña/Baleares e ao valenciano. Non se inclúe o castelán.

Fonte: “Encuesta sobre la participación de la Población Adulta en las Actividades de Aprendizaje” (EADA). 2016

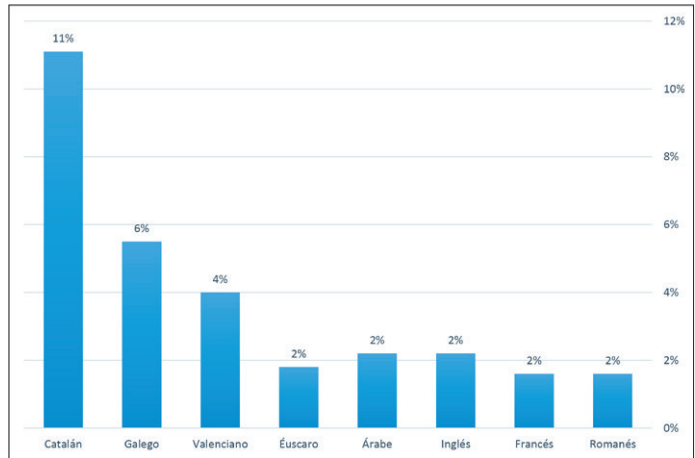
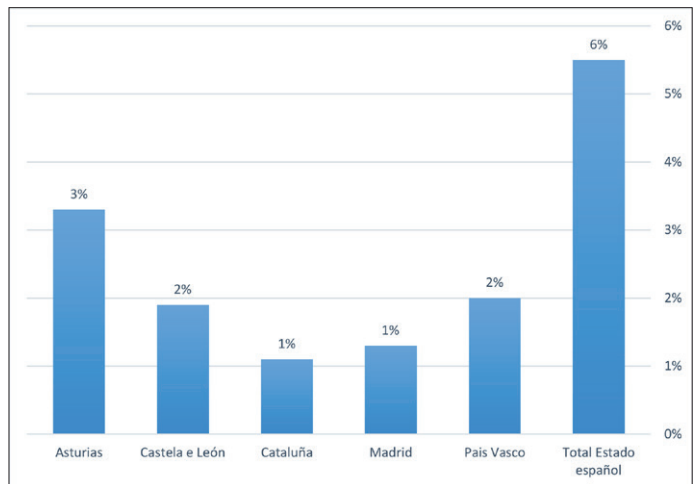

Figura 10

Comunidades onde o idioma galego

é a lingua inicial máis frecuente. 2016. %

Fonte: “Encuesta sobre la participación de la Población Adulta en las Actividades de Aprendizaje” (EADA). 2016

Tendencia á bilingüización e monolingüización cara ao castelán

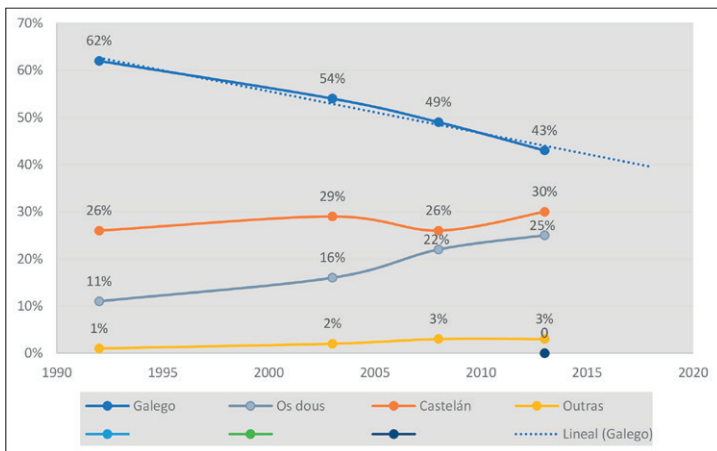
Malia os datos anteriores e o avance nas competencias lingüísticas, a dinámica demolingüística desde os anos 90 foi outra. A figura da lingua inicial dos galegos e galegas á altura do 2013 reflicte a consecuencia dos cambios sociodemográficos antes apuntados. Aínda que a foto fixa mostra unha situación de vitalidade, isto é, o galego como lingua inicial maioritaria en Galicia, as tendencias desde os anos 90 son as de bilingüización xunto cun incremento da monolingüización en castelán.

As enquisas de 2008 indicaban leves modificacións de tendencia na lingua inicial: o descenso do número de persoas que aprenderon a falar en galego seguía a producirse –un descenso correlativo a un aumento das que aprenderon a falar nas dúas linguas– ao mesmo tempo que disminuía a porcentaxe da poboación que aprendeu a falar unicamente en castelán. Esta tendencia cara á bilingüización ralentízase nos últimos resultados de 2013, en canto que a porcentaxe de persoas que aprenderon a falar en castelán recobra forzas. De feito, nas persoas menores de 65 anos (e incorporando as persoas de 5 a 15 anos) a lingua inicial maioritaria é o castelán. Por tanto, non debería sorprendere que á altura do 2023 as cifras de lingua inicial dos maiores de 15 anos estean próximas ás da figura 12.

Os últimos resultados do IGE foron algo controvertidos, especialmente nos tramos de idade máis novos, ben que conforme pasa o tempo outras fontes van confirmando as tendencias e por tanto validando estes resultados (na liña doutras fontes demolingüísticas anteriores). Por exemplo, as enquisas preelectorais e postelectoriais realizadas en Galicia polo CIS inclúen no seu cuestionario unha pregunta sobre a lingua inicial. A última enquisa, realizada en 2016, mostra que a lingua materna das persoas de 18 ou máis anos residentes en Galicia era o 44,7% galego, o 30,7% español e un 23,6% ambas por igual. Estas cifras correspóndense cos números do IGE, segmentando a mostra a persoas de 15 ou máis anos (véxase a Figura 11).

Figura 11

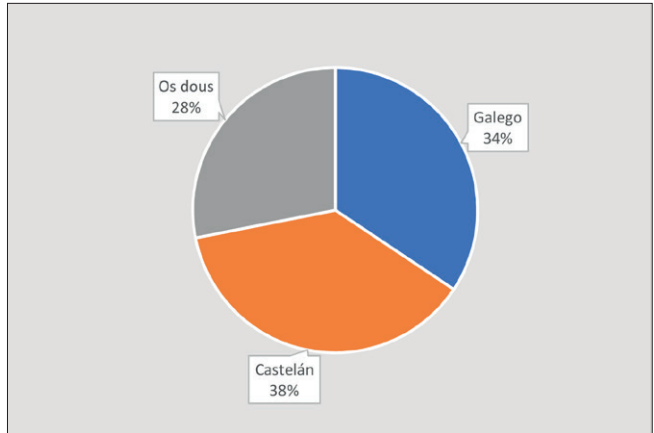
Evolución da lingua inicial nos galegos de 15 ou máis anos en Galicia desde 1992 a 2013.

Tendencia das persoas de lingua inicial galego en 2018. % cun grande axuste. Figura na que se percibe a gran correspondencia cos resultados actuais das enquisas electorais do CIS.

Figura 12

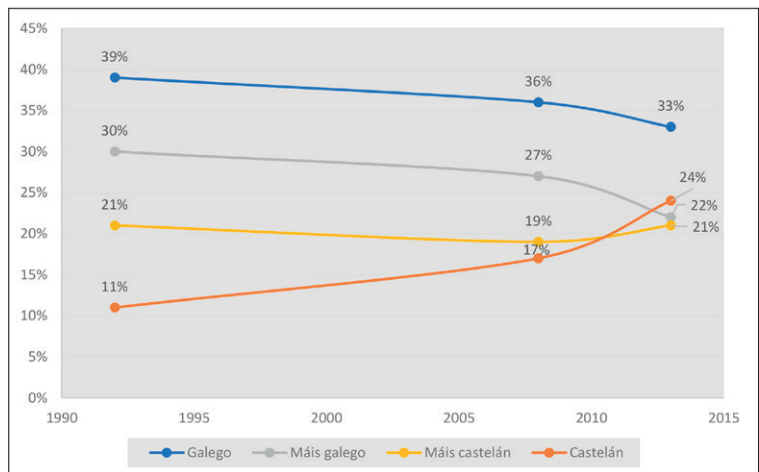
Lingua na que aprenderon a falar os galegos e galegas de 5 a 65 anos. 2013. %

Na actualidade o número de galegofalantes habituais supera o 1.300.000, unha cifra importante e superior ao número de galegos castelanfalantes. Pero esta cifra non pode ocultar que as prácticas lingüísticas en galego continúan diminuíndo. Este retroceso caracterízase, especialmente nos últimos anos, por unha forte monolingüización en castelán, que ten o seu correlato na diminución de galegos bilingües. Por outra parte, o número de persoas que falan unicamente en galego continúa un proceso descendente cunha tendencia máis suavizada (Figura 13).

Figura 13

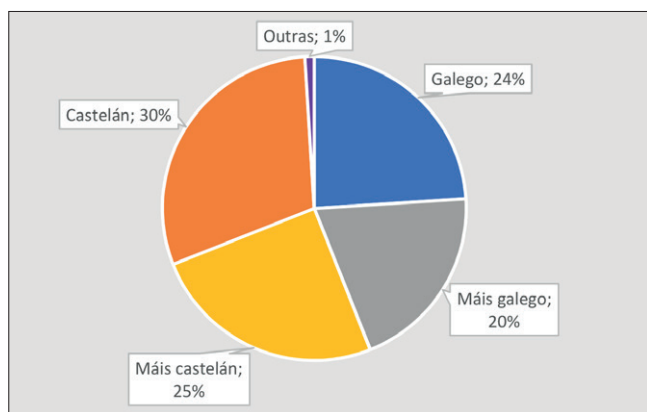
Evolución da lingua habitual nos galegos de 15 ou máis anos en Galicia desde 1992 a 2013. %

Mentres na poboación xeral a alternativa maioritaria son as persoas que utilizan unicamente o galego (33%), cando se analizan os usos das persoas con menos de 65 anos os castelanfalantes son maioría (Figura 14). Estes resultados ofrecen un prognóstico do que vai acontecer a curto prazo nos usos lingüísticos se a situación sociolingüística non sofre un drástico cambio e sen necesidade de aplicar complicadas fórmulas matemáticas.

Figura 14

Lingua habitual dos galegos e galegas de 5 a 65 anos.
2013. %

O índice de uso lingüístico mostra como a sociedade galega usa as dúas linguas por igual, se ben o galego presenta unha tendencia negativa

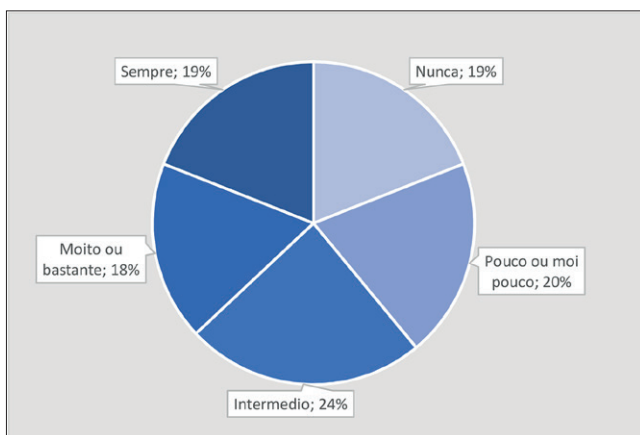
Para afondar nas prácticas lingüísticas orais en Galicia, ademais da lingua habitual, utilizouse outro indicador: o índice de uso oral (IUO9). Este índice está construído a través de nove preguntas sobre o uso do galego declarado polos informantes, tanto fóra da casa como dentro, pero illando a familia de procedencia e dando a todos os contextos o mesmo peso. O deseño deste indicador responde á necesidade de verificar a hipótese de que os usos monolingües proporcionados polos resultados da pregunta sobre a lingua habitual están sobreestimados. Esta hipótese baséase nas altas competencias nas dúas linguas da maioría da poboación galega e na notable presenza tanto do galego coma do castelán na vida social. Estas circunstancias lévannos a sospeitar que, en moitos casos, as prácticas lingüísticas das persoas enquisadas que declaran falar “só galego” ou “só castelán” teñen un compoñente bastante apreciable da outra lingua.

Os resultados que achega este índice evidencian unha gran similitude cos de lingua habitual. Con todo, unha das principais diferenzas, confirmando a nosa hipótese, é unha maior dispersión dos resultados, en parte porque se introduce unha alternativa intermedia que obtén a porcentaxe máis elevada. Esta dispersión fai que os polos monolingües perdan relevancia e teñan uns valores máis baixos respecto aos resultados de lingua habitual. Neste sentido, coidamos que os resultados deste

indicador se aproximan en maior medida á realidade. Ademais, o índice debuxa uns usos moi similares para as dúas linguas, aínda que se inclina por dous puntos porcentuais a favor do castelán (Figura 15).

Figura 15

Índice de uso do galego oral en Galicia (IUO9). 2013. %

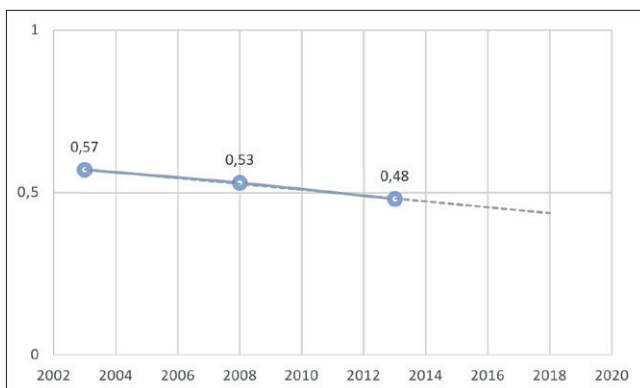

Partindo deste indicador tamén podemos desenvolver un índice numérico do 0 ao 1 para medir o uso global da lingua. Deste xeito, vemos como nunha década o galego retrocedeu case unha décima nesta escala, indicador que concorda co resto de análises realizadas (Figura 16). Os resultados son lixeiramente inferiores aos da lingua habitual, onde a porcentaxe de uso do galego era do 50,90%, resultado esperable, dado que este índice, como dixemos, non contempla os usos coa familia de procedencia, ámbito privilexiado para o galego. Pero a cuestión máis importante está relacionada coa tendencia de uso oral, xa que este indicador ten unha maior

Figura 16

Evolución do IUO9 desde 2003 a 2013. Medias.

Proxección a curto prazo.

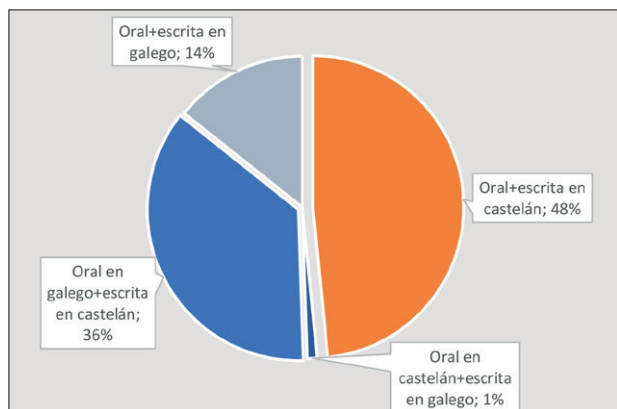

vocación de futuro ca a lingua habitual. Segundo este indicador, ao longo deste século o descenso nos usos orais do galego segue unha tendencia constante e progresiva.

Case a metade dos galegos falan e escriben en castelán e arredor dun terzo falan en galego e escriben en castelán

Figura 17

Lingua de expresión oral e escrita das persoas que poden escribir. 2013. %

Despois de analizar os comportamentos orais dos galegos, introducimos a variable da lingua da escrita para obter o que demos en chamar *lingua de expresión oral e escrita*. A través destes resultados podemos extraer catro perfís, representados na figura 17. O que observamos aquí é como case a metade da poboación fala e escribe en castelán mentres que a outra metade se distribúe nas restantes opcións. O segundo perfil máis relevante, pero que vén decrecendo desde os anos 90 en favor do anterior, é o da oralidade en galego e a escrita en castelán, explicable polo déficit na escrita do galego. Destaca un último perfil, persoas que escriben en galego pero falan en castelán, que debuxa, hipoteticamente, una motivación instrumental para o uso do galego por parte de persoas castelanfalantes.

A transmisión lingüística interxeracional do galego

A reprodución lingüística mellorou desde principios dos noventa pero a ruptura da transmisión interxeracional ten maior incidencia, debido ao descenso do número de falantes

Ao longo destas liñas falamos da evolución da lingua inicial ou habitual facendo énfase nas tendencias que marcaban a caída do galego. Dalgún xeito, os indicadores dados con anterioridade apuntan cara á transmisión das linguas a través das xeracións pero sen chegar a explorar en concreto o proceso de transmisión das linguas. A seguir internámonos na exploración deste proceso polo cal unha lingua se transmite dos proxenitores aos descendentes no seo da familia, institución fundamental na vitalidade dun idioma.

Os dous índices que presentamos a seguir mostran a relación entre herdanza e transmisión, isto é, comparan a porcentaxe de persoas que recibiron o galego dos seus proxenitores, co de persoas que o transmitiron aos seus descendentes: o Índice de Transmisión do galego–ITlGal¹– e Índice de cambio lingüístico –ICLgal²–. O primeiro ofrece a dita comparanza sobre o total da poboación, mentres que o segundo ten en conta soamente a poboación de partida: nun suposto de descenso global do 10%, para o primeiro é o mesmo baixar do 100% ao 90% que baixar do 20% ao 10%, mentres que para o segundo non. Poderíamos dicir que o ITlGal ten en conta o aumento ou diminución total da transmisión lingüística dunha lingua, mentres o ICLgal pondera a importancia deses cambios.

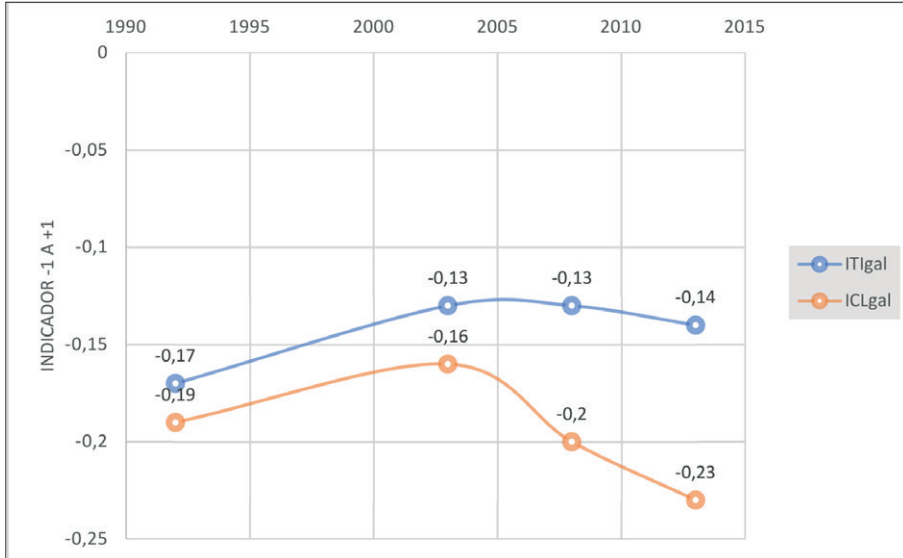
Os indicadores de evolución da transmisión lingüística interxeracional do idioma galego desde os anos noventa ata a actualidade retratan fielmente a situación de vulnerabilidade da lingua galega, a pesar da porcentaxe elevada de falantes en lingua galega ou da consideración da sociedade galega como bilingüe. Así, vemos como desde principios dos 90 a transmisión mellorou, cunha certa estabilización na primeira década do novo século, pero o ICL mostra que cada vez hai menos galegos e galegas que herdán a lingua e, por tanto, a non transmisión ten unha incidencia crecente. Por outra banda, a ruptura da transmisión interxeracional do galego nos anos noventa estivo máis relacionada con procesos de migración masiva do campo á cidade. Moitas familias procedentes do rural víronse obrigadas a ir incorporando o castelán no seu repertorio como forma de integración e ascenso social no medio urbano. Pola contra, segmentos castelanizados da pequena burguesía urbana cultivada mantiveron ou recuperaron o uso do galego como unha forma de reivindicación da súa identidade étnica e política.

1 ITlGal=(%LTP-%LTF)/100; Índice de transmisión lingüística do galego=(% proxenitores que transmiten só ou máis galego ao informante - % de informantes que transmiten só ou máis o galego aos seus descendentes)/100.

2 ICLgal=(%LTP-%LTF)/%LTP; Índice de cambio lingüístico do galego=(% proxenitores que transmiten só ou máis galego ao informante - % de informantes que transmiten só ou máis o galego aos seus descendentes).

Figura 18

Evolución da transmisión interxeracional do galego familiar a través dos indicadores de transmisión lingüística e cambio lingüístico. 1992-2013

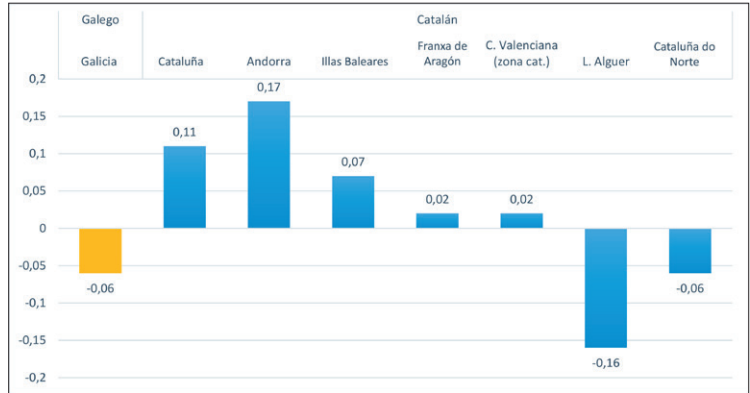
Estes dous procesos contrapostos de ruptura da transmisión interxeracional e de revitalización lingüística conviven actualmente en Galicia de forma desigual. A hipótese é que actualmente a ruptura da transmisión lingüística interxeracional do galego non é consecuencia das decisións das familias (socialización primaria), senón que máis ben procede de aspectos relacionados coa súa escasa presenza na socialización secundaria (nomeadamente, no ámbito escolar), especialmente en determinados contextos urbanos e periurbanos. Porén, comezan a percibirse indicios de revitalización en determinados contextos semiurbanos.

A transmisión lingüística do galego sitúase a niveis de Cataluña Norte, un territorio onde o catalán non é lingua oficial

Co fin de contextualizar estes datos, podemos botar man da comparanza coa transmisión en diferentes zonas catalanfalantes facendo unha modificación na construción do noso ITI. Sobre a situación nos territorios de fala catalá podemos observar dúas dinámicas: situacións de transmisión lingüística positiva nos territorios onde hai oficialidade da lingua e situacións de ruptura da transmisión onde a lingua propia non é oficial. A transmisión do galego sitúase ao carón da Cataluña Norte, onde o catalán carece de protección legal, xa que nin sequera conta coa cobertura da Carta Europea das Linguas Rexionais ou Minoritarias.

Figura 19

Comparación do índice de transmisión interxeracional do galego co índice de transmisión do catalán (ITI) en cada un dos territorios de fala catalá. 2003-2004

Os grupos lingüísticos en Galicia

Para clasificar a poboación galega nunha serie de grupos lingüísticos utilizouse o IUO9 xunto coa variable *lingua herdada* –lingua recibida dos proxenitores durante a infancia. Desta forma puidemos establecer unha serie de perfís sociolingüísticos que retratan os diferentes tipos de falantes que atopamos en Galicia á altura do 2013.

Táboa 1

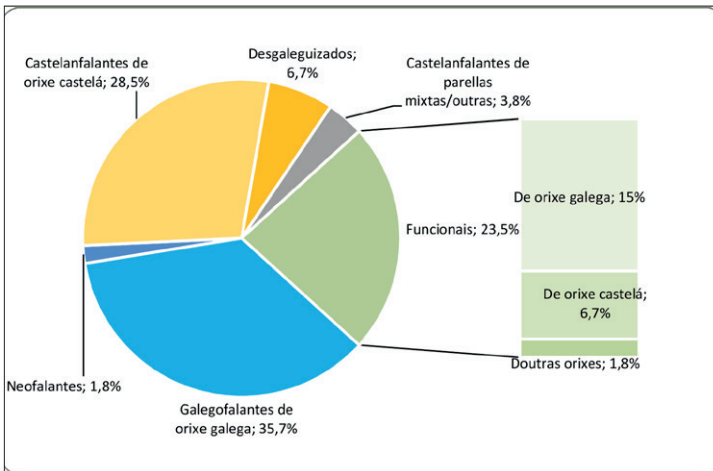
Clasificación básica dos grupos lingüísticos segundo o uso lingüístico dos proxenitores co informante e o uso do informante en 9 ámbitos.

		Lingua que lles falaban os proxenitores cando eran pequenos				
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	Outras
Uso nos 9 ámbitos (IUAG)	Sempre	Galegofalantes de orixe predominantemente galega		Galegofalantes de orixe predominantemente non galega / Neofalantes		
	Moito/ bastante					
	Intermedio	Funcionais de orixe galega		Funcionais de orixe castelá		Funcionais doutras orixes
	Pouco/moi pouco	Castelanfalantes de orixe predominantemente galega/ Desgaleguizados		Castelanfalantes de orixe predominantemente castelá		Castelanfalantes de orixe 'outras'
	Nada					

Os grupos lingüísticos maioritarios en Galicia son os que conservan a lingua herdada, con predominancia do grupo de orixe galega. Respecto aos grupos que cambian de lingua, os desgaleguizados representan unha porcentaxe maior que os neofalantes

A primeira ollada lévanos a destacar os dous grandes perfís lingüísticos, isto é, os castelanfalantes de orixe castelá e os galegofalantes de orixe galega, perfís mantedores da lingua herdada. Neste sentido, o grupo de galegofalantes segue a ser o grupo principal do ecosistema lingüístico galego, seguido dos castelanfalantes de orixe castelá. Son de especial interese os grupos que se caracterizan pola muda lingüística. Dunha banda os castelanfalantes de orixe predominantemente galega ou desgaleguizados: son unha porcentaxe nada depreciabile e van en consonancia coas anteriores análises que indican a caída da lingua galega ao longo dos anos. En definitiva, a enquisa de 2013 indica que un 7% da poboación galega non reproduce habitualmente a lingua que lle foi transmitida polos seus ascendentes na súa vida cotiá (Figura 20).

Figura 20
Grupos sociolingüísticos 2013. %

Con todo, fronte a este proceso de desgaleguización, temos o grupo de galegofalantes de orixe non galega ou neofalantes que constitúe unha corrente de revitalización do idioma galego. Aínda que cuantitativamente discreto, este grupo é cualitativamente importante para o futuro da lingua, xa que constitúe un grupo lingüístico moi activo, portador de ideoloxías de recuperación lingüística e que, dado o seu perfil, pode incidir significativamente sobre o status etnolingüístico do grupo. Por último, está o grupo que denominamos funcionais, é dicir, que fan uso das dúas linguas. Tal uso pode ser considerado como parte dun proceso de cambio lingüístico ou ben como un uso instrumental. Sexa o que for, o certo é que este grupo ten unha porcentaxe maioritaria de falantes de orixe galega.

A importancia da idade para o futuro do idioma galego

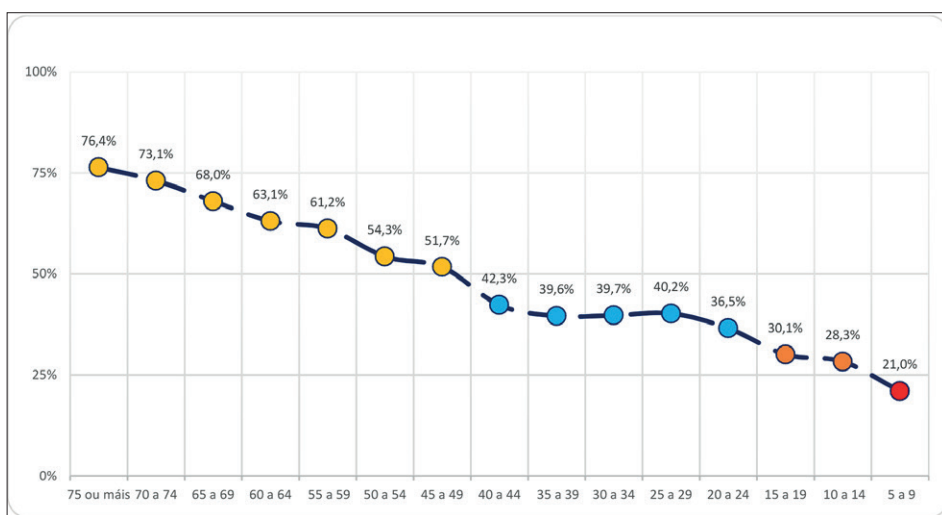
A asociación entre lingua e idade é forte. As xeracións máis novas están protagonizando un proceso acelerado de monolingüización en castelán, a un ritmo que non prevían os resultados de estudos demolingüísticos previos

Esta tendencia negativa da transmisión lingüística entre xeracións que vimos comentando nas últimas liñas implica un decrecemento do número de galegofalantes iniciais e máis de galegofalantes habituais nas xeracións máis novas. Para ver isto con máis detalle podemos acudir á relación entre lingua e idade que, como enxergamos a simple vista, ten unha forte correlación.

Nunha análise demorada podemos identificar tres tramos de idade que parecen reflectir procesos diferentes. Un primeiro grupo está formado polas persoas de 40 e máis anos, que reflicte un proceso continuo de perda de galegofalantes a favor de prácticas bilingües (ou funcionais) e dun incremento castelanfalantes. O segundo grupo constitúeno as persoas entre 20 e 40 anos, no que podemos observar unha relativa estabilización da situación sociolingüística. Por último, o terceiro grupo constitúeno as cohortes máis novas, de 5 a 20 anos, onde se observa un proceso de desgaleguización que, a diferenza do primeiro grupo, se resolve a favor dunha monolingüización en castelán na lingua habitual. Este movemento constitúe, xunto coa ruptura da transmisión interxeracional da lingua galega e a importancia do eixe atlántico no proceso de desgaleguización, factores intimamente relacionados entre si, un dos indicadores máis preocupantes da situación sociolingüística do galego.

Figura 21

Porcentaxe de uso do galego (agrupación das alternativas de monolingüismo e bilingüismo en galego) segundo a idade e tendencias de uso na cohorte. 2013. %

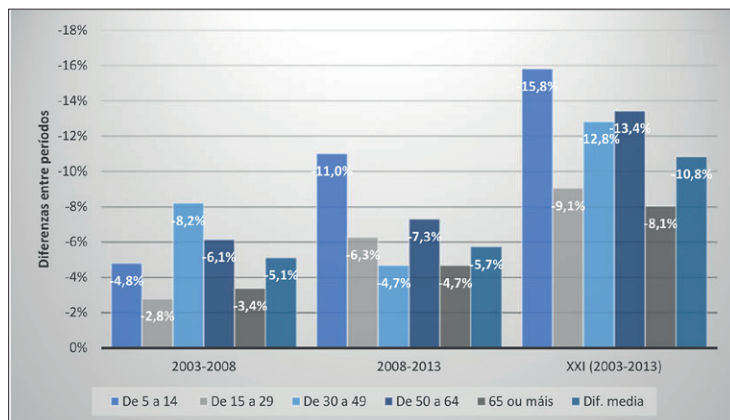
A figura 21 deixa patente as tendencias das prácticas de uso en relación á idade. Así, pode verse como máis do 75% da poboación galega de máis de 75 anos fala maioritariamente na lingua propia de Galicia, porcentaxe que diminúe ao 30% ou menos nos menores de 20 anos, é dicir, unha diferenza de 45 puntos porcentuais. Nos menores de 9 anos a diferenza aumenta a 54 puntos, ben que nestas cohortes a fiabilidade dos datos é menor.

Estes movementos de desgaleguización a través dos diferentes tramos de idade poden ser observados de forma diferente a través doutras análises, como a do *efecto do período histórico*. Esta análise compara os grupos de individuos situados na mesma franxa de idade para coñecer o efecto do tempo transcorrido entre os momentos en que se recolleron os datos.

Como vemos, os datos dos tramos comparados na serie 2003-2008 mostraban como a caída do galego está centrada no mundo adulto (isto é, de 30 a 49 anos e de 50 a 64 anos), especialmente nas persoas do tramo de mediana idade, o que se interpretou como unha desaceleración no proceso desgaleguización. Porén, destes datos esperanzadores pasamos a un proceso inverso no período de 2008-2013 onde o descenso na porcentaxe de galegofalantes está especialmente centrado na infancia (5 a 14 anos) e mais na mocidade (15 a 29 anos). No entanto, os resultados xerais indican que a diferenza media do período está arredor dos 5 puntos porcentuais nas dúas series, sumando un total de máis de 10 puntos desde principios de século, tendo en conta que a maior incidencia se sitúa na cohorte infantil (Figura 22).

Figura 22

Comparación do uso do galego entre 2003 e 2013 nos mesmos tramos de idade. Datos recollidos en 2003, 2008 e 2013. %

Aínda tendo en conta que os datos recollidos das cohortes máis novas, de 5 a 14 anos, non teñen a mesma fiabilidade ca o resto de tramos, os devanditos fenómenos son extremadamente rechamantes e teñen moita transcendencia para o futuro do idioma galego mesmo por motivos metodolóxicos. Á vista destes datos xorden dúas preguntas para as cales aínda non temos unha resposta clara, isto é: cales foron as

causas da desaceleración dos procesos de substitución lingüística que se podían apreciar na xente nova na comparación entre as cohortes de 2003-2008, e cales son os fundamentos de que estes procesos volvan reforzarse. Unha das hipóteses que cómpre explorar é a súa relación coa aplicación do Decreto 79/2010 de educación xa que, dado que estes datos van parellos á súa aplicación, puido influír de forma substancial nesta cohorte.

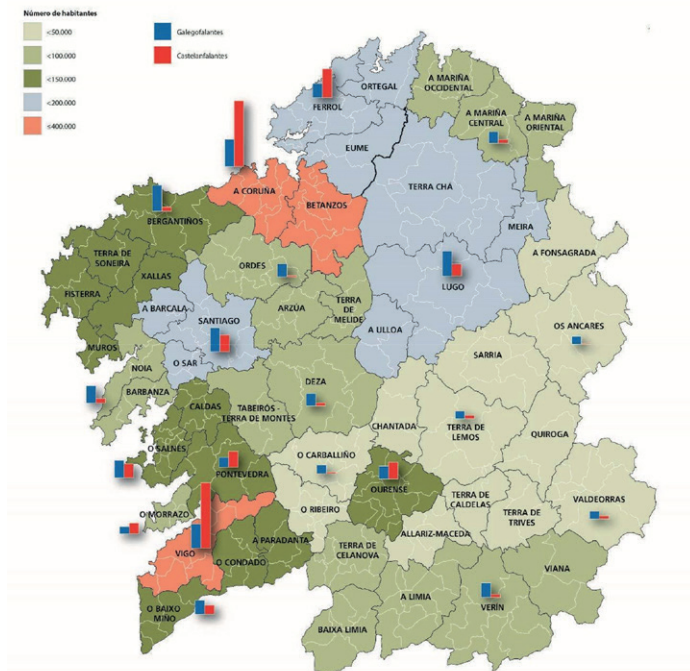
A importancia do territorio

As comarcas con maior poboación, dinamismo económico e nivel de urbanización son os lugares onde a presenza do castelán é maior

Analizando a distribución territorial das linguas habituais de Galicia observaremos datos de grande interese (Figura 23). O resultado máis destacado está relacionado coa distribución desigual das linguas polo territorio galego. As persoas castelanfalantes están centradas en dúas áreas comarcais urbanas: A Coruña e Vigo. Ademais, Ferrol tamén agrupa un número importante de falantes de castelán. Estes resultados indican como as áreas con maior poboación son aquelas nas que o castelán predomina de forma máis consistente. No resto de áreas domina o galego, excepto en zonas urbanas como Pontevedra e Ourense e na península do Morrazo.

Figura 23

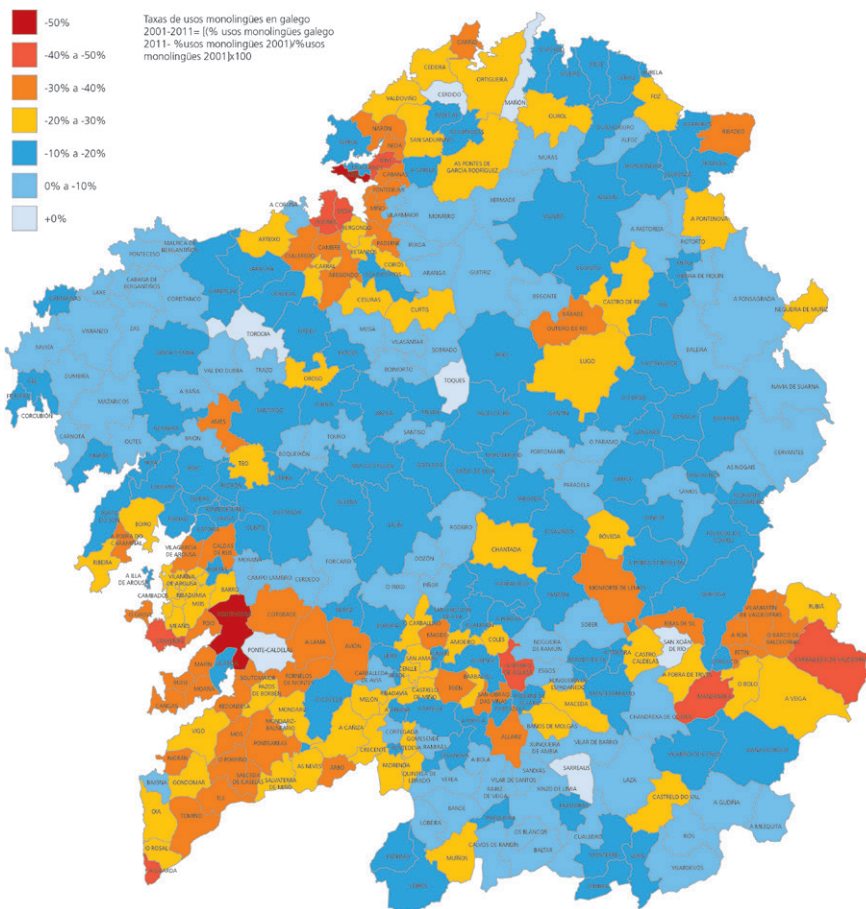
Mapa das áreas comarcais galegas polo número de galegofalantes e castelanfalantes habituais. 2013

Os datos do Censo de Poboación e Vivendas deixan entrever o segundo efecto que está a ocorrer en Galicia en relación coa lingua e o territorio, isto é, os núcleos das cidades deixan de ser o foco de substitución do galego, para ceder protagonismo ao ámbito periurbano (Figura 24). Vigo, unha cidade de arredor de 300.000 habitantes, esténdese por aproximadamente 15 municipios que superan os 500.000 habitantes. Da mesma forma, A Coruña, con 250.000, acada os 450.000 coa súa periferia. Santiago de Compostela, que non chega aos 100.000, e Ferrol aos 75.000, conforman áreas comarcais de 150.000 e 160.000 habitantes, respectivamente. Ourense e Pontevedra concentran unha cifra algo menor, e Lugo supera os 100.000. Este proceso de extensión das urbes galegas vai parello aos procesos de substitución do galego, especialmente nas áreas da Coruña e Vigo, aínda que tamén está presente en zonas como Ourense ou Santiago.

Figura 24

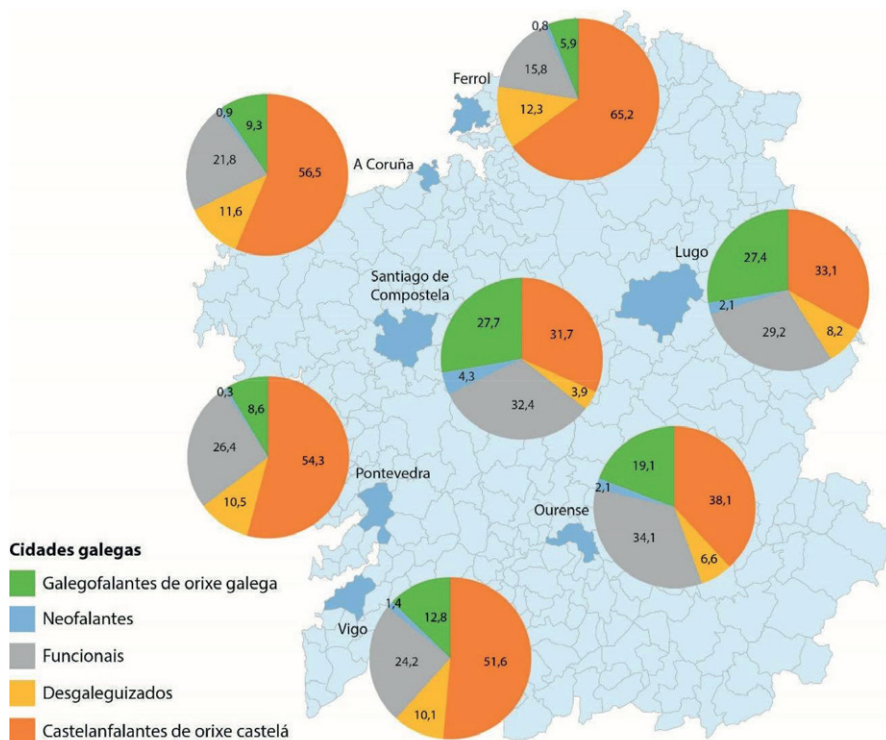
Evolución das prácticas monolingües en galego nos concellos galegos entre 2001 e 2011. Taxa porcentual.

Para completar algún dos apuntamentos que fixemos antes sobre a distribución das linguas nas cidades, podemos observar o mapa das principais cidades galegas segundo os seus grupos lingüísticos definidos anteriormente (Figura 25).

Figura 25

Distribución dos grupos lingüísticos nas sete cidades principais. 2013. %

Sen esquecer que soamente na Coruña e en Vigo residen máis habitantes que no resto das cinco cidades xuntas, podemos clasificar as cidades galegas en dous grupos. Dunha banda as cidades atlánticas de Ferrol, A Coruña, Pontevedra e Vigo, que teñen como grupo maioritario os castelanfalantes de orixe castelá, cun grupo de desgaleguizados que rolda os 10 puntos e uns galegofalantes de orixe galega que están por baixo dos 10 puntos (agás Vigo). Doutra banda atopamos os concellos do interior e Santiago de Compostela, cun grupo de castelanfalantes de orixe castelá por baixo dos 40 puntos, un grupo de desgaleguizados menor dos 10 puntos e un grupo de galegofalantes de orixe galega por riba do 20 por cento. A imaxe de Santiago de Compostela como a cidade do galego vese reflectida nesta composición: o maior tanto por cento de neofalantes, a máis baixa porcentaxe de desgaleguizados e un amplo grupo de galegofalantes de orixe galega.

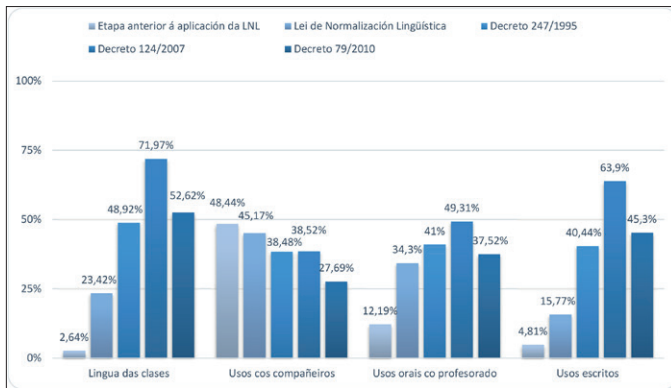
O galego no ensino

As leis educativas e os decretos lingüísticos de aplicación melloraron a presenza do galego nas aulas, favoreceron os usos formais e estabilizaron os informais. Esta tendencia parece verse crebada pola aplicación do Decreto 79/2010

Sabedores da importancia que a educación xoga nos procesos de revitalización e normalización lingüísticas, poñemos en relación a presenza da lingua galega e os usos, tanto orais coma escritos, cos decretos sobre uso do galego no ensino vixentes en cada momento. Cómpre apuntar que as cohortes anteriores á aplicación da Lei de Normalización Lingüística teñen función de contraste, dado que as respostas dos informantes se referían ao pasado, mentres os datos das demais cohortes se centran na situación presente do informante.

Figura 26

Evolución das prácticas monolingües en galego nos concellos galegos entre 2001 e 2011. Taxa porcentual.

Ata 2010, o uso do galego como lingua vehicular da docencia experimentou un avance notable. Se nos referimos soamente aos últimos tempos, é co Decreto 124/2007 cando unha porcentaxe maior declaraba recibir maioritariamente o ensino en galego. A aplicación dun novo decreto no 2010 supuxo un retroceso na presenza da lingua galega, retrotraéndoa aos anos 90. Respecto da presenza do galego nos diferentes contextos, e tal e como mostra a figura 24, isto supón un descenso de horas lectivas nesta lingua así como un contacto inferior con ela no contexto escolar.

No tocante aos usos informais, a tendencia histórica do uso do galego foi descendendo gradualmente, a pesar desa institucionalización e en relación con outros indicadores vistos con anterioridade. Con todo, obsérvase unha relativa estabilización desde os anos 90, estabilización que o novo decreto rompe, perfilando un descenso neste ámbito. O mesmo ocorre cos usos escritos, coa diferenza dun avance e un retroceso máis acentuado. En resumo, podemos concluír que a aplicación do Decreto 79/2010 supuxo un retroceso en todos os ámbitos analizados.

Unha ollada cara ao futuro

O galego ten unha posición demolingüística vantaxosa en comparación con outras linguas de España e unha posición forte na propia Galicia. Con todo, a creba da transmisión lingüística interxeracional e os procesos de monolingüización en castelán que protagonizan as xeracións máis novas comprometen a súa situación nos territorios cunha maior poboación e un maior dinamismo económico

O galego é unha lingua con moi boa base demográfica herdada, situación que se pode observar na súa presenza ao longo de todo o territorio galego, como lingua inicial e como lingua habitual. Con todo, a sociedade que mantiña este ecosistema e a súa reprodución mudou e estes cambios están alterando a orde sociolingüística.

A institucionalización nos anos 80 da lingua galega fixo posible que as competencias lingüísticas tivesen unha mellora substancial e, na actualidade, podemos considerar esta sociedade como bilingüe, unha situación excepcional dentro das linguas minorizadas de Europa e un dos grandes puntos fortes para a reprodución do galego. Ademais, esta institucionalización deu avances positivos no ámbito do ensino aínda que, co último decreto lingüístico, a situación está en retroceso.

Actualmente, un dos problemas fundamentais da lingua galega, produto deses cambios sociodemográficos e doutras dinámicas sociolingüísticas aquí non expresadas, é a interrupción da transmisión lingüística xunto coa perda de espazos de uso que representa a monolingüización en castelán das principais áreas urbanas galegas, lugares de maior dinamismo social, intimamente relacionados co prestixio das linguas, e, nos últimos anos, tamén do periurbano, agora en expansión. Pola contra, pódense apreciar signos esperanzadores nalgúns territorios urbanos relacionados coa implementación de políticas lingüísticas locais.

Ademais disto, preocupa a situación dos grupos de idade máis novos que reflicten os procesos vistos ata agora, ás veces de forma paradoxal: unha mellora continua das competencias e unha tendencia negativa do galego como lingua inicial e habitual. Con todo, neste proceso de desgaleguización continua non podemos deixar de esquecer os movementos de revitalización como o neofalantismo, un proceso cuantitativamente escaso pero cualitativamente de moita relevancia.

En síntese, o retrato fixo da situación galega presenta o panorama dunha sociedade bilingüe e dunha vitalidade incuestionable do galego. Incluso en relación con outros territorios con lingua propia da nosa contorna, a situación é, en termos cuantitativos, moi favorable. Malia isto, cando introducimos o factor tempo, agás nas competencias e nalgún outro contexto específico, o signo das tendencias é negativo para o galego.

Algo está fallando cando o noso ordenamento legal desde os inicios da Autonomía prevé avanzar cara a unha situación de normalidade do galego e de igualdade co castelán e, pola contra, unha parte crecente dos e das galegas sente unha

presión cada vez máis forte para abandonar o galego e adoptar o castelán. Endebén, a traxectoria das sociedades é cambiante, igual que as súas percepcións, valores, arelas e expectativas. A experiencia doutras comunidades mostra que mediante unha actuación intelixente, eficaz e sostida no tempo se pode conseguir refrear e incluso revertir o retroceso dun idioma minorizado. Estamos convencidos de que ese é un anhelado compartido pola maioría da cidadanía galega. Os datos que presentamos ofrecen elementos para unha reflexión ilustrada e serena sobre a mellor maneira de conseguilo.

REAL ACADEMIA GALEGA

**Deputación
DA CORUÑA**